

Жакыпбеков Жаныбек, Толобаева Элида Анарбековна
КАРА-КЫРГЫЗ АВТОНОМИЯЛУУ ОБЛАСТЫНЫН ТҮЗҮЛҮШҮНҮН
ТАРЫХНААМАДА ИЗИЛДЕНИШИ (XX КЫЛЫМДЫН 20-30-жж.)
Жакыпбеков Жаныбек, Толобаева Элида Анарбековна
ИССЛЕДОВАНИЕ ИСТОРИОГРАФИИ ОБРАЗОВАНИЯ КАРА-КЫРГЫЗСКОЙ
АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ (20-30-е ГОДЫ XX ВЕКА)
J. Jakypbekov, E. Tolobaeva
A STUDY OF THE HISTORIOGRAPHY OF THE FORMATION OF THE KARA-KYRGYZ
AUTONOMOUS REGION (20-30s OF THE XX CENTURY)

УДК. 94:903(575:2)(04)

Аннотация. Кыргыздардын көчмөн мамлекети XVI-к. биринчи жарымынан бери XIX-к. ортосуна чейин, өзүнүн салттуулугун жоготпой кыргыз коомунда өкүм сүрүп келген. XX-к. башындагы Россиядагы Октябрь революциясы дүйнөдөгү мамлекеттердин коомдук өнүгүүсүнүн маңызын жана багытын өзгөрткөн. Кыргыздардын коомдук-саясий турмушун изилдөө советтик мезгилдерде эле окумуштуулардын көңүлүнүн борборунда болуп, изилдөөчүлөрдүн арасында бири-бирине карама-каршы келген гипотезалары келип чыккан. Буга, ал кездеги изилдөөчүлөрдүн булактык материалдарынын аздыгы жана коомдогу социалдык-экономикалык маселелерди иликтөөнүн методологиялык принциптердин тарых илиминде толук өздөштүрүлбөгөндүгү себеп болгон. XX-к. 20-30-жылдарындагы Кара-кыргыз автономиялуу областынын түзүлүшүнүн, анын кыйынчылыктарын жана натыйжаларын бүгүнкү күндө тарыхнаамада ар тараптан объективдүү изилдөө актуалдуу маселелердин бири болуп саналат. Макалада, Кара-Кыргыз автономиялуу областынын түзүлүшүнө объективдүү баа берүү менен историзм принцибине таянып, тиешелүү булактарды колдонуунун натыйжасында, советтик жана постсоветтик мезгилдердеги илимий эмгектерге анализ жүргүзүлдү. Изилдөөнүн максаты – Кара-Кыргыз автономиялуу областынын советтик жана постсоветтик тарыхнаамада изилденишине анализ жүргүзүү.

Негизги сөздөр. Кара-кыргыз областы, автономиялуу область, кыргыз мамлекеттүүлүгү, кыргыз коому, тарыхнаама, саясий бирикмелер, саясий күчтөр.

Аннотация. Кочевое государство кыргызов с начала XVI в. до середины XIX в. не утратил своей традиционности. Октябрьская революция в России в начале XX в. изменила сущность и направление общественного развития государств мира. Изучение общественно-политической жизни кыргызов было в центре внимания ученых еще в советское время. При изучении данной проблемы среди советских исследователей возникало противоречивые гипотезы. Этому способствовало скудность исходных материалов исследователей того времени и неполное усвоение в исторической науке методологических принципов исследования социально-экономических проблем общества. Создание Кара-Кыргызской автономной области в 20-30-е годы XX., ее трудности и последствия сегодня являются одной из актуальных проблем в кыргызской историографии. В статье проанализированы на основе исторических источников научные труды советского и постсоветского периодов, основанные на принципе историзма с объективной оценкой образования Кара-Кыргызской автономной области. Цель исследования-анализ изучения Кара-Кыргызской автономной области в советской и постсоветской историографии.

Ключевые слова. Кара-кыргызская область, автономная область, кыргызская государственность, кыргызское общество, историография, политические объединения, политические силы.

Annotation. The nomadic Kyrgyz state from the beginning of the XVI century to the middle of the XIX century has not lost its tradition. The October Revolution in Russia at the beginning of the 20th century changed the essence and direction of the social development of the world's states. The study of the socio-political life of the Kyrgyz was in the focus of attention of scientists back in Soviet times. When studying this problem, contradictory hypotheses arose among Soviet researchers.

This was facilitated by the scarcity of source materials of researchers of that time and the incomplete assimilation in historical science of methodological principles for the study of socio-economic problems of society. The creation of the Kara-Kyrgyz Autonomous Region in the 20-30s of the 20th century, its difficulties and consequences today are one of the urgent problems in Kyrgyz historiography. The article analyzes, on the basis of historical sources, scientific works of the Soviet and post-Soviet periods based on the principle of historicism with an objective assessment of the formation of the Kara-Kyrgyz Autonomous Region. The purpose of the study is to analyze the study of the Kara-Kyrgyz Autonomous Region in Soviet and post-Soviet historiography.

Keywords. Kara-Kyrgyz region, autonomous region, Kyrgyz statehood, Kyrgyz society, historiography, political associations, political forces.

XIX-кылымдын экинчи жарымы XX-кылым – кыргыз элинин тарыхындагы Россия империясынын жана СССРдин курамындагы учур татаал жана түйүндүү мезгил.

XX-кылымдагы Россия империясындагы 1905-1907-жж. бурдуазиялык-демократиялык революция, 1914-1918-жж. биринчи дүйнөлүк согуш, 1916-ж. Орто-Азия элдеринин улуттук-боштондук көтөрүлүшү падышалык бийликтин жергиликтүү элдерге карата колониялык саясатынын натыйжасында келип чыккан.

1917-ж. Россиядагы Октябрь революциясы дүйнөдөгү мамлекеттердин коомдук өнүгүүсүнүн маңызын жана багытын өзгөрткөн маанилүү окуя болгон.

20-30-жылдардагы Совет бийлигинин Улуттук саясатынын түптөлүшү жана калыптанышы, 30-жылдардагы саясий репрессиялар, Улуу Ата мекендик согуш, андан кийинки жылдар, СССРдин жоюлушу, 90-жылдардагы суверендүү мамлекеттердин жарыяланышы сыяктуу окуялардын XIX кылымдын аягы – XX кк. болуп өтүшү, бул доордун өнүгүшүнүн драмалуу болгондугун билдирет жана көп тармактуу изилдөөлөрдү талап кылган маселелер экендигинен кабар берет.

Бүгүнкү күндө жогорку саналып өткөн окуялардын ичинен: Совет бийлигинин XX-кылымдын 20-30-жылдарындагы социалдык-экономикалык, улуттук саясатынын ишке ашырылышынын тарыхы – приоритеттик багыттагы проблема болуп саналат. Бул маселени талдап изилдөөгө анын тарыхнаамасын: 1. Советтик мезгил; 2. Постсоветтик мезгил – деп эки этапка бөлүп изилдөө зарыл.

Совет бийлигинин алгачкы жылдарында тарых илиминде марксисттик-лениндик методологияны жактагандар Россия империясындагы өздөрүнө чейинки тарыхый аймактаануучу мекемелерди жана инфраструктураны жок кылбастан, ошолордун базасында андан ары өнүктүрүшкөн.

Большевиктердин өлкөсүндө коомдук илимдер боюнча биринчи илимий мекеме В.И.Лениндин көрсөтмөсү боюнча РСФСРдин Эл Комиссарлар Советинин (Совнарком) токтому менен 1920-жылы 21-сентябрда түзүлгөн.

Истпарт (Октябрь революциясынын жана Коммунисттик партиянын тарыхы боюнча материалдарды чогултуу жана изилдөө комиссиясы) жана Орто Азияда САКУ (Орто Азия коммунисттик университети) Түркиспарт сыяктуу илимий мекемелер 1921-жылы Ташкентте түзүлгөн. Бул илимий мекемелердин түзүлүшүнүн максаты Орто Азияда (анын ичинде Кыргызстанда) жашаган элдердин маданий, социалдык-экономикалык жана саясий тарыхын изилдөө болгон.

20-жылдарда советтик кыргыз тарыхнаамасы өзүнүн калыптануу процессинин алгачкы баскычында турган. Бул жылдарда Кыргызстанда жарыяланган тарыхый, социалдык-экономикалык багыттагы эмгектер социализмди куруунун практикалык зарылдыгы жөнүндөгү маселелерге арналган. Кыргызстанда социализмди куруу үчүн, Октябрь революциясына чейинки мезгилдеги кыргыздардын коомдук мамилелеринин эволюциясын изилдеп, аны таанып-билүү зарылдыгы келип чыккан.

Орто-Азия аймагы адабияттарда Түркстан деп аталган. Бул аймак түндүгүнөн: Урал, Тургай, Акмоло, Семипалатинский областтары менен, түштүгүнөн: Иран, Афганистан, чыгыш жагынан: Кытай, батыш жагынан Каспий деңизи менен чектешип турган. Түркстандын аянты 1.652.238 км² жерди ээлеп, калкынын саны 6 млн го жеткен. [12.16.]

Түркстан крайынын курамына: Закаспий, Самарканд, Жети Суу, фергана жана Аму Дарыя бөлүгү менен кошулган Сыр-Дарыя облусттары кирген.

Түркстан падышалык Россиянын колониясы катары Россия империясынын генерал-губернаторствосу болуп турган. Падышалык Россия Орто Азияны өзүнө каратып алып, 1867-жылы Түркстан генерал-губернаторствосун түзгөн. Бул аймакты Россияга каратылганга чейин, өзбектер, казактар, кыргыздар, тажиктер, түркмөндөр жана каракалпактар ээлеп, жашап турушкан.

Кыргыз элинин этностук калыптануу процессин орто кылымдардагы түрк, монгол көчмөн урууларынан турган этностук компоненттер түзгөн.

XVI-кылымдын I жарымында болуп өткөн саясий этнодуалдык бөлүнүү процесси оозеки маалыматтарда «ичкилик-аркалык», ал эми санжыраларда «адигине-тагай» деп аталган этносаясий бирикменин келип чыгышын шарттаган.

Бул мезгилде, кыргыздардын оң канат уруулары сан жагынан көп болуп, калган уруулук бирикмелердин үстүнөн саясий үстөмдүккө ээ болушкан. Аймактык бөлүнүүдө оң канат ич ара экиге бөлүнүп, түндүгү тагай, ал жми түштүгүнө адыгине – муңгуш уруулук бирикмелери кирген. Тагай бутагына алардан тышкары сол канат уруулары кирсе, адыгине бутагына ичкилик уруулары баш ийген.

Бул маалыматтарды жыйынтыктап айтканда, изилдөөчү окумуштуу Р.Жолдошов белгилегендей: «кыргыздар Борбордук жана Теңир Тоону мекендеген мезгилде эле, алардын көчмөн коомуна негизделип уюшулган саясий системасы – көчмөн мамлекеттүүлүгү» [9, 501-б.] калыптанып калган.

XVI-кылымдын биринчи жарымынан бери кыргыздардын көчмөн мамлекети XIX кылымдын ортосуна чейин, салттуулугун жоготпой кыргыз коомунда өкүм сүрүп келген. Кыргыздар көчмөн мамлекеттүүлүгүн XVII-XVIII кылымдарда ойрот-жунгар хандыктарына каршы согуштарда да жоготкон эмес. XVIII кылымдын ортосунан тартып көчмөн кыргыздарды Фергана өрөөнүндөгү Кокон хандыгы, аларга өздөрүнүн мамлекеттик системасын киргизүүгө аракет кылган. Бирок, XIX кылымдын ортосунда Ормон хан 1842-жылы кыргыздардын «көчмөн мамлекетин» кайрадан түзүүгө аракет кылган. Анын бул аракети Россия империясынын 1855-1876-жылдардагы Кыргызстанды каратып алуусунун натыйжасында ишке ашкан эмес. 1920-жылдардын башына чейин орус тилдүү булактарда кыргыздарды ар кандай айтып жана жазып келишкен. Мисалы, орус булактарында учураган «кара-кыргыздар», (черные киргизы) же «тоо ташты мекендеген кыргыздар (дикокаменные) [5.203.] деген түшүнүктөр кыргыздарды казак кыргыздардан (кыргыз-кайсактардан) айырмалоо үчүн, орус авторлору тарабынан берилген. Ал эми «кара» деген сөз кыргыздарда ак сөөк (башкаруучулар – Ж.Ж.) сословиясы тукумдары болбогондуктан, алардын башында уруулук-патриархалдык укукка таянган манаптар кара-кыргыздарды башкарышкан. Демек, орус тарыхнаамасында кезиккен «кара кыргыз» түшүнүгүнүн келип чыгышы кыргыздар менен казактардын социалдык түзүлүшүндөгү айырмачылыктардан пайда болгон. Адабияттарда кыргыздарды «кара кыргыз» деп атоо же жазуу 1925-ж. чейин созулган.

Кыргыздардын Октябрь революциясына чейинки коомдук-саясий турмушу биз жогоруда көрсөткөндөй, Кыргызстандын тарыхын изилдешкен окумуштуулардын көңүлүнүн борборунда болгон. Алардын кээ бирөөлөрү, Совет бийлигинин алгачкы жылдарында кыргыздардын коомдук саясий турмушунда «уруучулдук түзүлүш үстөмдүк кылган» [3.36.] – деп эсептешкен. Ал эми П.Погорельский, И.Батраков сыяктуу авторлор кыргыз коомунун катмарларынын түптөлүшүнүн жана эволюциясынын табиятын изилдешип төмөндөгүдөй пикирге келишкен: «айылдын коомдук физиономиясы (айылдын түзүлүшү) феодалдык башкарууга негизделген, капиталисттик мамилелердин, социалдык-экономикалык карама-каршылыктардын талылуу жери» [11.191.].

60-жылдарда бул концепция кыргыз тарыхнаамасында төмөндөгүдөй сынга кабылган: «авторлор революцияга чейин Россиянын чет жакаларында патриархалдык-феодалдык мамилелердин болгондугун жокко чыгарышкан жана кыргыз айылдарындагы башталып келе жаткан капитализмдин элементтерине, акча-товар мамилелерине ашыкча баа беришкен» - деп, кыргыздын тарыхнаамачылары В.П.Шерстобитов, К.К.Орозалиев, Д.Ф.Винниктер жазып чыгышкан. [14.14.] Ал эми П.Кушнер (Кнышев) «Горная Киргизия» («Социологическая разведка») – деген эмгегинде жогорудагы тарыхчылардын көз караштарын кабыл албастан, кыргыз коомунун коомдук түзүлүшүн төмөндөгүдөй аныктаган: «ар-бир уруудан чыгышкан

бир нече манаптар, уруулар жашашкан территорияны эли менен кошо ээлеп турушкан. Ошол территориядагы уруунун эли манаптын букаралары болушкан. Бардык жайыттар жана жерлер манаптын менчиги болуп эсептелген. Анын букаралары өз манабынын менчигиндеги территорияда манапка эч нерсе төлөбөй, көчүп жүрүүгө укуктуу болгон. Башка уруулардын эли манаптын менчигиндеги жерге малын жайгысы келсе, манапка «отмай» жана «чокмай» төлөшкөн. Төлөнгөн акчанын жарымы манаптын өзүндө калган, ал эми калганы манап өз букараларына таратып берген». [7.84.] Мындан көрүнүп тургандай, П.П.Кушнер кыргыздардын феодалдык-уруучулук түзүлүшү манаптарсыз жашай албайт деген ойду айткан. Ушул эле гипотезаны улантып, П.П.Кушнер жогорудагы эмгегинде: кыргыз коомунун социалдык маңызын манапчылык институту менен тыгыз байланыштырып, манапчылык «феодализмдин эң алгачкы фазасы, эки социологиялык доордун чек арасы», [7.4.] - деп жазган.

Белгилүү этнограф С.М.Абрамзон кыргыздардын Октябрь социалисттик революциясынын алдындагы кыргыз коомунун социалдык структурасы өндүрүштүк мамилелердин бардык мүнөздүү белгилерине ээ болгондугун көрсөтүп жазган. Натыйжада, кыргыз калкынын негизги бөлүгүн «чакан малдын ээлери (букара, чарба) түзгөн» [1.76] – деген жыйынтыкка келет. Ал эми, «калктын бул же тигил тобунун башында бийлер жана манаптар сыяктуу феодалдык уруулук төбөлдөр турган» [1.76] – деп белгилейт.

С.М.Абрамзон андан ары өз оюн улап, кыргыздарда манап-байдын жаңы тибифеодалдык мамилелердин системасына капиталисттик эксплуатациянын жаңы элементтеринин киргизилгендигин, батрактарды жана кембагалдарды эзүүнүн өзүнчө бир системасы келип чыккандыгына токтолгон. «Тектүү» манаптардын үй-бүлөлөрүнө капиталисттик өнүгүүнүн айлампасына кошулуу процессинин башталгандыгын да ачык көрсөтүп далилдеген. Мисалы, империалисттик согуш башталганга чейин Түндүк Кыргызстандын ири феодалы Шабдан Жантаевдин уруулары, падышалык өкмөттүн колдоосунан пайдаланып, өнүгүп келе жаткан өз чарбаларын ишкана тибиндеги чарбаларга кайра кура башташкан. [1.93] Шабдандын уулдары менен эле чектелип калбастан, С.М.Абрамзон XX-кылымдын башында, кыргыздардын манаптарынын арасынан да ири капиталисттер өсүп чыга баштаган, деп жазган. С.М.Абрамзон ал манаптардын фамилияларын атап, байлыктарынын өлчөмүнөн бери көрсөтүп жазган. Мисалы: «Өзбек манап ири мал өнөр жай ээси болгон, бүткүл малын майда жандыкка айландырганда 80миңге жакын кою болгон...соодагер Түркмөн Сарпеков мал жана кездеме сатып, сүткорлук аркылуу өзүнө зор капитал топтогон». [1.93] Бул социалдык-экономикалык көрүнүштөрдөн С.М.Абрамзон төмөндөгүдөй жыйынтыкка келет: «колониялык мезгилдеги манапчылыктын социалдык жүзү – ал туземдик администрациянын бардык звенолорунда, аны түзүү үчүн негизги резервуар болуп саналгандыгында», [1.93]- деп так белгилеген.

Кыргыздардын XIX кылымдын экинчи жарымындагы – XX кылымдын башындагы коомдук түзүлүшүн изилдөөдөгү мындай бири-бирине карама-каршы келген гипотезалардын келип чыгышына, ал кездеги изилдөөчүлөрдүн булактык материалдарынын аздыгы жана коомдогу социалдык-экономикалык маселелерди иликтөөнүн методологиялык принциптердин тарых илиминде толук өздөштүрүлбөгөндүгү себеп болгон. Кыргызстандын тарыхына арналган көптөгөн эмгектер, профессионалдык деңгээлде жазылбагандыктан, өзүнүн логикалык структурасы жагынан, категориялык түшүндүрмө аппараты жана башка параметрлери боюнча илимий талаптарга жооп бере алган эмес.

Биз жогоруда белгилегендей, советтик тарыхнаамада Түркстан Россия империясына кошулганга чейин, өзбектер, казактар, кыргыздар, тажиктер, түркмөндөр, кара калпактар, илгертеден берки жергиликтүү калк катары бирге жашашкандыгын, окумуштуулар ырааттуу түрдө маалымдап, жазып келишкен. Өзбекстандык окумуштуу, профессор Х.Т.Турсунов бул салттуу тарыхнааманы улантып, анализдеп келип, XX кылымдын башында бул аймакка орустар, украиналыктар жана башка элдердин өкүлдөрү жер оодарышып келе баштагандыгын белгилейт. Х.Т.Турсунов аталган маселе боюнча ар түрдүү статистикалык материалдарды салыштырып бул аймактагы келгиндердин сандык так эсебин аныктоого аракет кылган. Автор бул таблицаны түзүүдө 1917-жылдагы бүткүлроссиялык эл каттоонун маалыматтарын жалпылоонун негизинде, төмөндөгүдөй жыйынтыкка келген: «Түркстан крайындагы улуттардын (элдердин – Ж.Ж.) проценттик абалы: өзбектер – 32,2%; казактар – 19,5%;

кыргыздар – 13,5% болгон. Калктын саны жалпы Түркстан крайы боюнча эсептеп келгенде: өзбектер – 2.347491, казактар – 1.166790, кыргыздар – 809524 адамды» [10, с.18.] - түзүшкөн дейт.

Ал эми жалпы Түркстан крайында жашап турушкан 11 улуттук курамдагы калктын саны – 5.989726 адамга жеткендигин эсептеп чыккан [12.18.].

Октябрь революциясынын 1917-жылдагы жеңишинин алдында, Түркстанда элдин демографиялык абалы, коомдук-саясий түзүлүшү мына ушундай акыбалда болгон. Түркстандын калкы Россия империясынын аскердик губернаторлугунун бийлигинде, коомдук-аскердик тартипте жашап турушкан.

1917-жылы 25-октябрьда Петроградда большевиктер башында турган куралдуу көтөрүлүш жеңишке жетишти. Ошол эле күнү Смольныйда Советтердин бүткүл Россиялык 11чи съезди өз ишин баштады. Съезддин жүрүшүндө эки негизги документ «Тынчтык жөнүндө декрет» жана «Жер жөнүндө декрет» кабыл алынды.

Ошондой эле съезддин жүрүшүндө бийликтин жогорку органдары: советтердин бүткүлроссиялык съеди, ал эми анын аралыгында съезддин чечимдерин ишке ашыруу үчүн Бүткүлроссиялык Борбордук Аткаруу Комитети (ББАК) түзүлгөн.

Советтердин съезди Учредителдик жыйын чакырылганга чейин Эл Комиссарлар Советин (Совет Народных Комиссаров) түзгөн.

Түркстанда Совет бийлигинин орношу 1917-жылдын аягынан 1918-жылдын жаз айларына чейин созулган. Түркстанда бийликтин толугу менен Советтердин колуна өткөндүгү жарыяланган, бирок, Түркстандын Ташкенттеги Советтердин III аймактык съезди жергиликтүү калктын өкүлдөрүн бийлик түзүмдөрүнө киргизүү маселесин караган эмес.

Аталган мезгилде, Түркстандагы Совет бийлигинин негизги милдети – бул аймактагы элдердин советтик башталыштагы автономиясын түзүү болгон. В.И.Ленин башында турган Коммунисттик партия Түркстан элдерине мамлекеттик түзүлүштүн Советтик федерациясын жана автономиялык формасын сунуштаган.

Жаңыдан түзүлүп жаткан партиялык Советтик органдардагы жетекчилик кызматтар үчүн кыргыздардын жетекчи кызматкерлеринин 20-жылдарда күрөш башталган. Бул учурда Кыргызстандын түндүгү Жети-суу жана Сыр Дарыя обласстарына кирип жана улуттук азчылыкты түзүшүп, ошондуктан бул аймактагы кыргыздардын саясий-коомдук, экономикалык жана маданий талаптары аткарылбагандыктан, мындай саясий топтор бириге башташкан. Совет бийлигинин алгачкы жылдарында бул саясий күрөш «топтордун күрөшү» деп аталып, уруулук каршылыктардын калдыгы деп каралып келген.

Бирге башташкан саясий топтордун биринчи башында А.Сыдыков турган. Бул инсан кыргыз интеллигенттеринин ичинен эркин Кыргызстанда эгемендүү кыргыз мамлекетин куруу жөнүндөгү татаал маселелерге кайрылып, өзүнүн идеяларын, сунуштарын «Кыргыз элинин өнүгүшүнүн тарыхынын кыскача очерктери» аттуу тезис түрүндө жазылган илимий эмгегинде берген. Тезис 20 пункттан турат. Мисалы, А.Сыдыков кыргыздардын орустарга кошулушунун алдындагы коомдук-саясий турмушун: «орустар келген учурда, кыргыздар патриархалдык-уруулук турмушта жашап калышкан. Алардын коомунун өзүнчө аристократиясы болгон. Алар (аристократтар – Ж.Ж.) бийлердин арасынан чыгышкан «мыкты адамдар», манаптар эле» - деп мүнөздөгөн. [6.81.]

Ал эми уруучулук түзүлүштүн элди бириктирүүчү күч катары, кыргыздарда илгертен бери болуп келгендигин, аталган мезгилде Түркстан Россияга кошулгандан кийин, коомдун саясий турмушунда жаңы тартиптер киргизиле баштагандыгын мындайча мүнөздөп жазган: «кыргыздардын турмушу коомдук, мүлктүк жана саясий мамилелердин негизин түзгөн адат аркылуу жөнгө салынат. Уруулук түзүлүш Түркстандын Россияга кошулушунан кийин, жаңы тартиптер менен акырындык менен алмашууда». [6.82.]

Тирешкен топтордун (групповая борьба) ортосунда күрөш жалаң эле бийлик үчүн эмес, мамлекеттик саясатты турмушка ашыруунун жолдоруна байланышкан маселелердин болушунда табигый көрүнүш эле. Кыргызстанда бул багытта Советтик бийликте 20-жылдарда саясат менен активдүү иш кылышкан төмөнкүдөй топтор келип чыккан: 1920-жылы Кыргыз (Казак) АССРинин түзүлүшү менен (Борбору Оренбург) ушул республиканын алкагында казак жерлерин жана калкын бириктирүү, Түркстандын курамынан бөлүнүп чыгуу маселеси курч

мүнөзгө ээ болгон. Бул мезгилде Москвада кыргыз жана казак элдери бир эл деген пикир өкүм сүрүп, кыргыздардын башка элдер менен жуурулушуп кетүү коркунучу келип чыккан.

1921-жылы Алматыда өткөн кеңешмеде биринчи жолу Түркстан АССРинин курамында Тоолуу кыргыз областын түзүү маселеси чечилбей, жаңы түзүлгөн Кыргыз (Казак) Республикасы Жети-Суу жана Сыр Дарыя областтарын (кыргыздар чогуу, саны көп) өзүнө кошуп алуу өтүнүчү менен Борборго (Москвага) кайрылышкан [854-б.].

1922-жылдын башында Тоолуу областты уюштуруу жана түзүү жөнүндөгү маселеге арналган Советтердин съездине даярдыктар башталган.

Бирок, Түркстанда жана Жети-Сууда Тоолуу Кыргыз областын өзүнчө бөлүп чыгууга каршы болушкан мамлекет жетекчилери да жетишээрлик болгон. Алар: Түркстандагы Комунисттик партиянын БКсынын секретары Төрөкулов, Жети-Суудагы Түркстан Комунисттик партиясынын областтык жетекчиси – У.Жандосовдор эле. Ал эми жер-жерлердеги «Кошчу» союзунун башында «кыргыздашып кеткен казак» (окыргызившегося казак) Р.Кудайкулов турган. [2.125] Жалпы Түркстандын жер-жерлериндеги ишти үзгүлтүккө учуратуучу кыянаттыкты (подрывная работа) «Кошчу» союзунун мүчөлөрү жүргүзүп турушкан. [13.102] Алар, «Орто Азиянын улуттук-мамлекеттик бөлүнүшү жөнүндөгү саясий маселелердин баары, бай-манаптардын колунда калды» - деп, элди адаштырып, чуу көтөрүшкөн [13.102].

Ошол эле мезгилде жөнөкөй кыргыздардын арасында В.И.Лениндин партиясынын таасиринин астында алардын алдыңкы өкүлдөрү К.Сарыкуловдун, К.Сандыбаевдин, И.Худойбергеновдун жана башкалардын А.И.Иваницин башчылык кылган большевиктер ячейкасынын мүчөлөрү болуп калышкан. Большевиктер Сарыкуловдун, Сандыбаевдин, Муратовдун жетекчилиги астында 1917-жылы майда «Букара» кыргыз демократиялык оюзу түзүлгөн. Бул союздун курамында кызматкерлер, дыйкандар, соодагерлер, бай-манаптар, студенттер, кедей-кембагалдар болгон. «Букара» союзу тез эле жапырт уюмга айланып, ошол эле жылы күзүндө 7.000ден ашык кишини баш коштурган. [4.5] Бул уюм ар кандай багыттагы агымдарды бириктирип турган. Тоолуу Кыргыз облусун түзүү үчүн жүргүзүлгөн аракеттердин башында эле талаш-тартыш башталып, А.Сыдыков башында турган топ Тоолуу Кыргыз облусун түзүү үчүн активдүү күрөшсө Р.Кудайкулов жетектеген топ буга каршы иш жүргүзгөн. Р.Кудайкуловду Ташкендеги жана Алматыдагы казак улутундагы жетекчилер колдошкон.

Партиянын Жетисуу обкому 1922-жылы 4-июлда кара-кыргыздардын Түркстан Республикасынын курамында бул аймактын улуттук азчылыктарынын өкүлдөрүнүн катышуусунда өз алдынча Тоолуу областты түзүү боюнча даярдык көрүүчү биринчи съезди 425 делегаттын катышуусу менен Пишпекте ачылган.

Бирок, съезд өз ишин баштай электе эле Түркстандык жана Жети Суулук бийликтердин макулдугу И.В.Сталиндин көрсөтмөсү менен таркатылган. Сталиндин өзүнүн түздөн-түз көрсөтмөсү боюнча съезддин таркатылып жиберилиши бул саясий окуялардагы улутчулдуктун көрүнүшү катары баалоого мүмкүнчүлүк берген жана бул саясий окуяларды ар тараптан өз алдынча талдоого тыюу салган. Ж.Жунушалиев туура белгилегендей: «Тоолуу областтын айланасында «абыгер чечүү» жаатчылык күрөшүн пайда кылбастан, жаатташып күрөшүү «абыгер чегүүнү» туудурган, партиялык жана советтик иштердин нормалдуу жүрүшүнүн ырааттуулугун бузуп эле тим болбостон, ошону менен бирге кыргыз элинин суверендүү мамлекеттик түзүлүшүнүн табигый укугунун аткарылышынын (ошол учурда) белгисиз убакка кийинкиге калтырган» [4.12].

А.Сыдыковдун жана Р.Кудайкуловдун тарапташтарынын ортосундагы күрөш Орто Азиянын улуттук-мамлекеттик бөлүнүштүрүлүшүнүн жана Кара-кыргыз автономиялуу областын түзүүнүн учурунда курчуп кеткен. Мунун себеби, жаңыдан түзүлүп жаткан областта мыкты жетекчи постторду ээлөө үчүн күрөш жүргөн.

Принциптүү маселелерди чечүү үчүн алгачкы аракеттер уланган: 1924-жылы 28-апрелде РКП(б) БКнын Орто Азия бюросу жана КПТ БК улуттук-мамлекеттик бөлүштүрүү жөнүндө биргелешкен чечим кабыл алышкан. Атайын комиссия түзүлүп, ага Кыргызстандан Ж.Абдрахманов кирет. 15-июнда РКП(б) БКнын Орто Азия бюросу көрсөтүлгөн тизме боюнча убактылуу партбюронун курамын бекитет. Алар төмөнкүлөр: «М.Д.Каменский, Ю.Абдрахманов катчылар; мүчөлөрү: И.Айдарбеков, Э.Арабаев, Д.Бабажанов, М.Ботбаев,

Г.Г.Гросс, Д.Зульфиаев, П.П.Покровский, Р.Расулов, Т.Токбаев, С.Туленов, Р.Кудайкулов. Алардын улуттук курамы: 10 кыргыз, 1 орус, 1 еврей жана 1 венгр болушкан» [4.13].

Бул убактылуу партбюронун курамында худайкуловчулар аз болуп калган. Ошондуктан алар «Кошчу» союзунун уюмун пайдаланышып, күрөштү массага которушкан. Союз «Кошчуга» кошулбаган байлар менен манаптарды коркутуу, уруп согуу үчүн «Ур Токмок» деп аталган авантюралык топ уюштурулган. Уюмдун мүчөлөрү өзүлөрүнүн аракеттери, эгерде душмандарга партия менен совет бийлигинин алы жетпесе анда биздин алыбыз жетет деген сыяктуу сөздөр менен жымсалдашкан. Мисалы, алардын мындай урааны болгон: «Кедейдин закону жана кедейдин бийлиги - муштум» [4.13].

Мына ушундай татаал шартта областтык уюштуруу партбюросунун биринчи катчысы М.Д.Каменскийден, партиялык жетекчиликтин бейтарап күчтөрдөн (Ж.Саадаев, К.Тыныстанов, С.Карачев, О.Алиев) компетенттүүлүк, ийкемдүүлүк, принциптүүлүк өз деңгээлинде боло алган эмес.

Натыйжада жаатчылык күрөш күчөп, 1925-жылдын орто чениндеги саясий окуя «30чулардын» катын белгилүү даражада провокациялаган.

Биз жогоруда белгилегендей, 1922-жылы партиянын Борбордук комитетинин Түркбюросуна Улуттар боюнча Эл Комиссары (Наркомнац) И.В.Сталинден келген телеграммада июлдун башында Пишпекте кара кыргыздардын Тоолуу областын түзүү жөнүндө съезд өткөндүгү жана бул саясий иш Совет өкмөтүнүн уруксаты менен өткөндүгү айтылган. Бирок, ал съедди өткөрүүгө ким уруксат берген, кимдер уюштуруучулар болгон, съезддин мүнөзү кандай болгондугун билдирүүнү суранабыз деп айтылган телеграммадагы суроолорго жооп бериш керек эле.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Абрамзон С.М. Кыргыздар жана алардын этногенетикалык жана тарыхый-маданий байланыштары. // Классикалык изилдөөлөр жана тексттер. С.М.Абрамзон, В.В.Бартольд. – Бишкек, 2018.
2. Введение в историю кыргызской государственности. Курс лекций для вузов и школ. – Бишкек: ОСОО «СБС», 2003.
3. Джуманалиев А. Политическая история Кыргызстана. – Бишкек, 2005.
4. Жунушалиев Ж. Өткөндүн сабактары: аң-сезимдин өзгөчөлүктөрүнүн элегинен өткөргөндөгү көз караш. // Кыргызстандын пропагандисти жана агитатору. 1989. №21.
5. История Киргизии. Том.1. – Фрунзе, 1956.
6. Курманов З., Плоских В.М., Бегалиев С. Абдыкерим Сыдыков – Национальный лидер. – Бишкек: Кыргызстан, 1992.
7. Кушнер П. (Кнышев). Горная Киргизия. Социологическая разведка. – М.:КУТВ, 1929.
8. Кыргыз тарыхы. Энциклопедия. – Бишке, 2003.
9. Кыргызстандын тарыхы. 3 томдук. 1 том. – Бишке: Кут бер, 2016.